

ván, János (előfordul az Ószövetségben is), Lukács, Máté, Mátyás, Pál, Péter, Tamás. Jóval kevesebb az ószövetségi név (17; 8,7 %): Ádám, Izsák, Jákob, Jónás, Mihály. Csupán a Martyrologiumban szereplő nevet viselt 60 személy (30,4%): Albert, Antal, Balázs, Bálint, Benedek, Fábián, Ferenc, Gergely, György, Imre, Kelemen, László, Lőrinc, Márton, Miklós (lehetne újszövetségi is: ApCsel. 6:5), Orbán, Sebestyén. Mindez látszólag ellentmond a református valláshoz való tartozásnak, de ha figyelembe vesszük, hogy a hagyománynak mily nagy szerepe van a keresztnévek választásában, akkor megértjük a viszonylag kevesebb ószövetségi névelőfordulást. A református vidékeken később alakul ki ez a szokás. Az adatok között azonban jól látható, hogy a szentek nevei aránylag ritkábban fordulnak elő, s a mégis meglevők jellegzetesen magyar szentek, illetőleg magyarok által kedvelt szentek (László, György, Gergely, Márton, Sebestyén). A római katolikus-ságra jellemző szentnevek nagyon ritkák (Antal, Fábián, Kelemen, Orbán), mások pedig elő sem fordulnak, pedig római katolikus vidékeken gyakoriak ekkor.

A több mint száz évvel később újjáéledő város névanyagát össze kell majd vetni a fönti adatokkal, s akkor megállapíthatjuk, hogy a néphagyománynak mennyiben van igaza, s valóban visszatértek a „kuruc földre” menekültek Szabolcsból, Szatmárból, s régi neveiket megtartották-e, vagy fölcserélték azokat közbeeső lakóhelyeik neveivel. Ezt azonban egy későbbi kutatásnak kell kiderítenie. Bízom abban, hogy ezt a vizsgálatot is elvégzi majd valaki ünnepeltünk tanítványai, tisztelői közül születésének következő kerek évfordulójára.

HORVÁTH KATALIN

A magyar nyelv kettős alapszórendjéről

1. A magyar szórendre vonatkozó korábbi kutatások alapján köztudomású, hogy a magyar nyelv az ún. szabad szórendű nyelvek közé tartozik. Ez azt jelenti, hogy agglutináló volta, gazdag ragrendszere következtében az igei állítmányt tartalmazó mondatokban a szavak sorrendjének szintaktikai viszonyokat kifejező, mondatrészmegkülönböztető szerepe nincs. Ez az oka annak, hogy három mondatrészből álló – igei állítmányt, alanyt, valamint tárgyat vagy határozót tartalmazó mondataink mind a hat logikailag lehetséges kombinációban előfordulhatnak (vö. DEME

LÁSZLÓ: MMNyR. II, 471–502; RÁCZ ENDRE: MMNy. 447–57; BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, A magyar nyelv története. Bp., 1978, 428–9).

2. A mondattani tipológiai kutatások legfontosabb feladata – J. H. GREENBERG 1963-ban megjelent nevezetes szórendi tanulmánya óta (Universals of Language. Cambridge, Mass. 73–113) – a nyelvek szórendi típusának a megállapítása, az alapszórenddel összefüggő grammatikai sajátosságok feltárása, valamint a szórendi típusváltás kérdésének a vizsgálata.

E kutatások nyomán vált világossá, hogy a tranzitív igék által meghatározott háromelemű neutrális kijelentő mondatok felszíni szerkezeteiben a mondatokat alkotó három alapvető mondatrész – az alany (S), az igei állítmány (V), és a tárgy (O) – egymáshoz viszonyított elhelyezkedése, természetes sorrendje nyelvenként eltérő lehet; az alapszórend alapján a nyelvek különböző szórendi típusokba sorolhatók.

A szabad szórendű nyelvekben e háromelemű mondatok hat lehetséges szórendi változata közül a domináns alapszórend dönti el, hogy a vizsgált nyelv melyik szórendi típust képviseli. Az alapszórend röviden úgy határozható meg, mint a három figyelembe vett mondatrész olyan természetes, felszíni szerkezeti alaprendje, melyet a konkrét közlési funkció meghatározta aktuális mondattagolás nem befolyásol. Vagyis az a szórendi variáns, mely nyomatékos (emfatikus) elemet nem tartalmaz.

3. A hazai és részben a nemzetközi strukturális tipológiai szakirodalom szerint a magyar k e t t ő s a l a p s z ó r e n d e t felmutató nyelv. Hogy a két természetes alapszórend, az SOV, illetve az SVO közül mikor melyik használatos, ez a mondat bizonyos tulajdonságaitól függ: ha az igei állítmány i g e k ö t ő n é l k ü l i, és a tárgynak n i n c s n é v e l ő j e, az SOV szórendet használjuk (*Péter kenyeret eszik*); ezzel szemben ha a mondatban i g e k ö t ő s i g e és/vagy n é v e l ő s t á r g y szerepel, az SVO szórenddel élünk (*Péter eszik egy kenyeret; Péter eszi a kenyeret; Péter megeszi a kenyeret*).

Mivel az igekötő és a névelő a magyar nyelv történeti fejlődése során később kialakult képződmények, az SOV alapszórend történetileg elsődleges az SVO szórenddel szemben.

A kutatások azt is igazolták, hogy az u r á l i a l a p n y e l v – az indoeurópaihoz hasonlóan – SOV típusú volt. Az uráli nyelvek jó része – szemben a ma többségében SVO alapszórendet felmutató indoeurópai nyelvekkel – ma is ilyen. A nyelvtipológusok az SVO szórendet tehát később kialakult, fejlettebb szórendi típusnak tartják.

A magyar nyelv – a fentiek értelmében – az SOV→SVO típusváltás sajátos átmeneteként értelmezhető: nyelvünk az SVO típus felé fejlődő, alap-

jaiban SOV típusú nyelv, melyben a fenti grammatikai sajátosságoknak megfelelően mindkét alapszórend él. (Vö. DEZSŐ LÁSZLÓ, Szórend és mondathangsúly. ÁNyT. V, (1967) 79–121; UŐ. A mondatn tipológiai megközelítése. ÁNyT. IX, (1973) 23–63; UŐ. Elmélet és törvényszerűségek a tipológiában. ÁNyT. XII, (1978) 29–59; TELEGDY ZSIGMOND, Bevezetés az általános nyelvészetbe. Bp., 1977, 217–9; HAJDÚ PÉTER–DÖMÖKÖS PÉTER, Uráli nyelvrokaink. Bp., 1978, 117–8; É. KISS KATALIN, A magyar mondat szerkezet generatív leírása. Bp., 1983, 27; WACHA BALÁZS: A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. Bp., 1991, 618–28.)

Fölmerül a kérdés: mik az alapszórendi típusváltás mélyebben fekvő okai? Kétségtelen, hogy a háromtagú tárgyias mondatok alapszórendje a tárgy névelő nélküli vagy névelős változatától, valamint az ige alap-, illetőleg igekötős formájától függ. Elemzéseim azonban azt mutatják, hogy ezek a könnyen felismerhető változások eredendően a belső nyelvi, rendszerszerű összefüggések meghatározta mondatforma megváltozásának a függvényei.

Úgy látom tehát, hogy a felszíni alapszórendi (parole-szintű) szerkezetek típusváltásának a kérdése sem oldható meg a mélyebb (langue-szintű), rendszerszerű szintaktikai összefüggések figyelembe vétele nélkül. Vizsgálataimból arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar alapszórend típusváltásának mélyebb okaihoz a ZSILKA JÁNOS által feltárt szerves nyelvi rendszer alapformáiba, a transzformációs csoportokba zárt relációk új szempontú – e tárgyias szerkezetek a lanyát, állítmányát és tárgyat együttesen figyelembe vevő – elemzésével juthatunk el.

Mielőtt azonban rátérnék a szórendi típusváltás mélyebb – szintaktikai – okainak vizsgálatára, nézzük meg röviden, mit mond az ún. hagyományos magyar nyelvészet a tárgyi mondatrészeiről!

4. Történeti és leíró nyelvtanaink szerint egyaránt a tárgyat a következőképpen osztályozhatjuk:

A) a tárgyias szerkezetek jelentését figyelembe véve megkülönböztethetünk:

- a) iránytárgyat (pl. *felvágja a húst; könyvet olvas*);
- b) eredménytárgyat (pl. *pulóvert köt; levelet ír*);
- c) határozói értékű tárgyat (pl. *sárgát virágozik; három métert ugrik; két napot alszik; mit nevelsz? stb.*).

B) a logikai határozottság szempontjából pedig kétfajta tárgyat különíthetünk el:

- a) határozatlan tárgyat (*képet; egy képet; képeket*);
- b) határozott tárgyat (*Pétert; őt; a képet; barátomat; látom, hogy jön a barátom*).

A magyar ige ragozását a tárgy határozatlan vagy határozott volta szabja meg: a határozatlan (alanyi); a határozott pedig határozott (tárgyas) ragozást kíván. (Vö. pl. RÁCZ ENDRE–TAKÁCS ETEL, Kis magyar nyelvtan. Bp., 1974, 214–7.; RÁCZ ENDRE: MMNy. 274–7; BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, A magyar nyelv története. Bp., 1978, 433–7; R. HUTÁS MAGDOLNA: A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. Bp., 1991, 662–9.)

Tekintettel azonban arra, hogy ZSILKA JÁNOS dialektikus nyelvelméletének, a szerves nyelvi rendszernek kiindulópontja, alapja az a felismerés, hogy bizonyos igék alkotta tárgyas szerkezetpárokban, azaz a transzformációs csoportokban a tárgy *s z i n t a k t i k a i l a g* két különböző formájával kell számolnunk; továbbá, hogy munkássága nyomán sokan használják a magyar szakirodalomba általa bevezetett terminus technicusokat; nagyon is indokolt, hogy a tárgyak osztályozásánál – harmadik fő szempontként – ezt a különbséget is figyelembe vegyük. Azaz:

C) a tárgyak *s z e r k e z e t i* különbségeivel is számolva megkülönböztethetünk:

- a) belső tárgyat (pl. *eszik egy falatot; port töröl; vizet locsol; gyöngyöt fűz*);
- b) objektív tárgyat (accusativus objectivust) (pl. *megeszi az almát; letörli a bútort; virágokat locsol; felfűzi a láncot*).

5. Tárgyas igéink egy jól körülhatárolható csoportjára jellemző az, hogy eredeti (tulajdonképpeni) jelentésükben kettős (ritkán hármas) – egymással váltakozni képes – szerkezeteket hoznak létre. E struktúraváltakozás anélkül megy végbe, hogy a mondatokban szereplő lexikális elemek, illetőleg a mondatok által ábrázolt valóságösszefüggés (a mondatok denotatív jelentése) megváltoznának. Az igék meghatározta szerkezetpárok a nyelvi rendszeren belül sajátos részrendszert, az ún. transzformációs csoportokat hozták létre.

Például a *szór* esetében:

<i>Ágnes</i>	+	<i>szór</i>		+	<i>diót</i>		+	<i>a tésztára</i>
<i>Ágnes</i>	+	<i>megszórja</i>		+	<i>dióval</i>		+	<i>a tésztát</i>

A két sor *e g y - e g y* tárgyi viszony körül jön létre: ZSILKA elemzése kimutatták, hogy az első sorban – a szerkezet belsejében – szereplő belső tárgy ősbibb, fejletlenebb típust képvisel a második sor tárgyi viszonyával szemben. A *b e l s ő* tárgy ugyanis alaptagjával *t a r t a l m i* *v i s z o n y b a n* van, sok esetben ezért verbalizálható: *ken rúzszt a szájára* → *rúszozza a száját*. Továbbá a belső tárgyat tartalmazó sorok közvetlenebbül, részletesebben ábrázolják az adott tényállást, mint a második sorok.

A transzformációs csoportok második soraiban szereplő tárgyak a tárgy valódi, objektív típusát képviselik; azt, amelyre a cselekvés irányul. Ezekben a sorokban a tárgyas szintagma (pl. *bekeni a száját*) már tartalmilag független elemek kapcsolatán alapul, ezért ezekből a szószerkezetekből nem vezethetők le igék. (Pl. a *rúzsozza a száját* érvényes szerkezettel szemben nincs **szájazza a rúzs* forma.)

Az objektív tárgyat tartalmazó sorok az ábrázolt valóság-összefüggés részleteitől eltekintenek, illetőleg összefoglalják, tömörítik őket, tehát az első sorokhoz képest általánosabbak. Így a transzformációs csoportok két sorának egymásutánja – pusztán a két tárgyas szószerkezet vizsgálata alapján is – nem esetleges: a konkrétabb sort követi az általánosabb. (Vö. ZSILKA JÁNOS, A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. NytudÉrt. 53. sz. Bp., 1966; – Nyelvi rendszer és valóság. Bp., 1971; – A nyelvi mozgásformák dialektikája. Bp., 1973.)

6. „Transzformációs csoportok a magyarban” című dolgozatomban (NytudÉrt. 115. sz. Bp., 1983) a Magyar Nyelv Értelmező szótárából gyűjtött nyelvi anyag vizsgálata alapján megállapítottam, hogy mai nyelvünkben körülbelül kétszáz olyan ige van, mely eredeti, konkrét jelentésében a transzformációs csoportoknak megfelelő mondatpárok (esetenként mondathármak) szerint működik. Az igék többszemponútú (etimológiai, morfológiai, szintaktikai és szemantikai) elemzése alapján, az igék meghatározta konkrét mondatokból négy különböző formacsoportot vontam el. Az igék és a csoportokba zárt esetviszonyok együttes vizsgálatával igazoltam azt a feltevésemet, hogy a négy – egymástól sajátosan eltérő – transzformációs csoport sem véletlenszerű sorrendben áll egymás mellett. Ellenkezőleg: a csoportok egy fejlődési sor egyes állomásaiként értelmezhetők; a kezdetlegesebb viszonyokat tartalmazó csoportok megelőzik a fejlettebbeket.

A csoportokat egy-egy példával illusztrálva csupán, a fejlődési sor a következő:

I.	<i>Ágnes</i>	<i>eszik</i>	<i>egy falatot</i>	<i>az almából</i>
	<i>Ágnes</i>	<i>megeszi</i>	<i>(falatokban)</i>	<i>az almát</i>
II.	<i>Ágnes</i>	<i>töröl</i>	<i>port</i>	<i>a bútorrról</i>
	<i>Ágnes</i>	<i>letörli</i>	<i>(a portól)</i>	<i>a bútort</i>
III.	<i>Ágnes</i>	<i>locsol</i>	<i>vizet</i>	<i>a virágokra</i>
	<i>Ágnes</i>	<i>locsolja</i>	<i>(vízzel)</i>	<i>a virágokat</i>
IV.	<i>Ágnes</i>	<i>fűz</i>	<i>gyöngyöt</i>	<i>láncba/láncnak</i>
	<i>Ágnes</i>	<i>fűz</i>	<i>gyöngyből</i>	<i>láncot</i>

E fejlődési sor érvényességét megerősítheti az, hogy a tárgy fentebb említett fajtái természetesen illeszkednek e rendszerbe: az első három csoportban iránytárgyak szerepelnek, közülük az első sorok belső tárgyai eredendően határozatlanok, szemben a második sorokat lezáró határozott objektív tárgyakkal.

A fejlődési sor végén álló negyedik csoportban jelentős változást figyelhetünk meg: itt ugyanis az első sor belső tárgya is objektív tárgy, a cselekvés szükségszerűen erre irányul, hiszen a második sorban szereplő eredménytárggyal kifejezett objektum csak a cselekvés eredményeképpen jön létre. A negyedik csoport első sorának belső tárgya tehát objektív iránytárgy (accusativus objectivus afficiens), míg a második sor fejlettebb tárgya objektív eredménytárgy (accusativus objectivus efficiens).

7. Ha most már – e kitérők után – visszatérünk a magyar alapszórend kérdéseire, azt vizsgáljuk meg, hogy a tárgyak szintaktikailag különböző formái befolyással vannak-e a csoportokban szereplő elemek sorrendjére, e kérdésre egyértelműen igennel felelhetünk.

A csoportok első soraiban a különböző belső tárgyak a parole szintjén, tehát a – teljes sorokhoz képest gyakran töredékes – konkrét mondatokban az igekötő nélküli ige elé kerülnek. Az ige előtti pozíció az eredendően határozatlan, névelő nélküli belső tárgyak normális helyzete:

I.	Ágnes	almát	eszik = 'eszik egy részt az almából'	
II.	Ágnes	port	töröl	
III.	Ágnes	vizet	locsol	SOV alapszórend
IV.	Ágnes	gyöngyöt	fűz	

Tehát a transzformációs csoportok első sorai felszíni szerkezetének alapszórendje: SOV.

A határozatlan tárgyaknak megfelelően az igekötő nélküli ige ragozása is határozatlan (alanyi ragozás).

A csoportok második soraiban a különböző objektív tárgyak a parole szintjén is, tehát a tipikusan hiányos – csak alanyt, állítmányt és tárgyat tartalmazó – konkrét mondatokban a jobbra igekötős ige után, a sorok végén szerepelnek. Az (igekötős) ige utáni pozíció az accusativus objectivus természetes helyzete:

I.	Ágnes	megeszi	az almát	
II.	Ágnes	letörli	a bútorokat	
III.	Ágnes	meglocsolja	a virágokat	SVO alapszórend
IV.	Ágnes	felfűzi	a láncot	

A második sorokban a határozott tárgyra irányuló cselekvés, valamint az ige határozott (tárgyas) ragozása között belső kapcsolat áll fenn.

Tehát a transzformációs csoportok második sorai felszíni szerkezetének alapszórendje: SVO. Elemzéseim azt mutatják, hogy a tárgy szintaktikailag különböző – a transzformációs csoportokban kialakult – formái (belső tárgy, objektív tárgy) szerves összefüggésben állnak nyelvünk kettős alapszórendjével. A magyar nyelv kettős alapszórendje kialakulásában a transzformációs csoportokhoz van kötve. A formacsoport képviseli a nyelv azon részrendszerét, melyen belül a szórendi típusváltás lezajlik: az első sorok SOV és a második sorok SVO szórendje újabb bizonyítéka annak, hogy a csoportok sorainak rendje nem tetszőleges: a második sorok valóban fejlettebb (általánosabb) alakulatok, mint az elsők.

Ez az összefüggés arra is rávilágít, hogy a szórend mint felszíni szerkezeti (parole-lingvisztikai) jelenség szintaktikai (langue-lingvisztikai) változások függvénye.

HORVÁTH LÁSZLÓ

Nem kutattam – rábukkantam

1. Azért választottam ezt a kissé szokatlan címet, hogy jelezzem: ünnepeztünk a Nem kerestem, de megleltem (Emlékkönyv Fábián Pál hetvenedik születésnapjára. Szerk. KOZOCSA SÁNDOR GÉZA. Budapest, 1992, 142–8) testvérével szeretném köszönten. A születésnapi csokorba most is olyan példák kerülnek, melyeket nem tervszerű gyűjtéssel, hanem olvasgatás közben találtam. Három csoportba rendezve mutatom be őket. Először toldalék- és szóhasználati, majd helyesírási és metanyelvi érdekességekkel foglalkozom; a sort vegyes válogatás zárja sajtóhibákkal, fogalmazási botlásokkal, logikai furcsaságokkal és hasonló tévesztésekkel.

2. Kezdjük szóképzési példákkal: „Attól fogva, hogy a nemzetközi szövetség kiskaput nyitott, valóságos *visszaamatőrösítési* mozgalom indult meg a műkorcsolyázásban” (Nszg. 1993. márc. 31. 32); „Félő, hogy a koalíció megáll annál a népszerű lépésnél, hogy odaadta az embereknek a kárpótlási jegyet, a feladat nehezét viszont – a 200–250 milliárd forint értékű állami vagyont kárpótlásos *magánítását* – a következő kormányra hagyja” (Nszg. 1993. júl. 19. 4). Mindkét szóalkotásról nehéz véleményt mondani. Az első,